

Композиційно-стильові особливості творів О. П. Довженка. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 1. С. 18–26. 6. Фока М. Сугестія підтекстових смислів у кіноповісті «Земля» та в однойменному фільмі Олександра Довженка. *Вісник Львівської національної академії мистецтв. Серія: Культурологія*. Львів, 2016. Вип. 29. С. 98–108. 7. Чухряєва В. Олександр Довженко. Оповідання «Ніч перед боєм» – твір про героїзм, самовідданість, патріотичність українців: [урок української літератури]. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 10. С. 37–39.

Надія Павлюк, Ольга Малицька

**Архетипна складова образу хати
(на матеріалі оповідання О. Довженка «Хата»)**

Олександр Довженко – письменник, кінорежисер, кінодраматург, митець зі світовою славою та палкий патріот. Твори О. Довженка сповнені великої кількості символів та алегоричних образів, серед яких велику роль відіграє символічний образ української хати, зокрема в однойменному оповіданні митця.

Творча спадщина О. Довженка була об'єктом досліджень М. Куценка, О. Мар'ямова, І. Рачука, Р. Соболева та інших літературознавців.

Мета статті – проаналізувати образ української хати в однойменному оповіданні письменника як символ України та українського народу.

Однією з важливих поетикальних категорій творчості будь-якого письменника є символ. Дослідник С. Аверинцев у «Літературному енциклопедичному словнику» подає таке визначення символу: «Символ у мистецтві – універсальна естетична категорія, яка розкривається через зіставлення із суміжними категоріями – образу художнього, з одного боку, знака і алегорії – з іншого» [1, с. 378]. Літературознавець Н. Зборовська зазначає: «Символ виступає посередником між ідеєю, втіленою в архетипному образі, і новим живим її переживанням (почуттям)» [5, с. 157].

В українській літературі батьківська хата як величний символ простежується у творчості О. Довженка, В. Симоненка, Олеся Гончара, Лесі Українки, Т. Шевченка, Д. Павличка, А. Малишка тощо.

Науковець А. Данилюк вважає українську хату історичним явищем, стверджуючи, що її «...генетичне коріння сягає в глибини віків» [3, с. 67]. Завдяки зазначеним символам українці зберегли власну історію, культуру та щирю душу.

Образ хати як втілення унікальності та індивідуальності української культури йде крізь роки «...за тисячу верст і за тисячу літ від далеченних сивих давен аж до великого мого часу всесвітньо атомної бомби» [4, с. 659].

Олександр Довженко в оповіданні «Хата» не просто описав споруду, він змалював «...архітектурну праматір пристанища людського» [4, с. 660], через архетипний образ хати він змалював увесь український народ, його історію, вірування, страждання та боротьбу. Такої ж думки дотримується і Р. Соболев, зауважуючи, що звичайна хата стала «...образом України, трагічним образом» [9, с. 36].

О. Довженко переплітає уявлення про хату як споруду з уявленням про хату як цілу культуру, народ. Таким чином, митець синтезує обидві грані в неподільну єдність. Це виразно простежується на початку твору. Перший абзац оповідання починається описом хати. Але далі спостерігаємо не просто екстер'єр, а персоніфікований образ вдовиці, яка символізує Україну: «Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і уважну, журливу і ніколи не горду» [4, с. 660]. Внутрішній образ хати О. Довженко створює низкою речень, що починаються лексемою «немає»: «Нема в ній челяді, немає гайдуків, прислужництва нема. Немає кабінетів, віталень, спалень, де довго сплять, і не було в ній розпусти й лінощів, паразитаризму. Немає на стінах фамільних портретів, і скарбів нема в сундуках...» [4, с. 660]. Такі повтори підсилюють та увиразнюють образ хати. Абзац завершується вказівкою на лицарів, що боролися за українську «хату» – це дідки-небораки «...без панцирів з одверто голими грудьми» [4, с. 660].

Персоніфікований образ хати передається через образ українських співців; автор виокремлює їхній талант серед інших народів: «співала вона здебільшого, і так талановито й натхненно, як ніяка оселя в світі, журбу, і прощання і спогади про далеке минуле, коли ріки були глибші, риба більша, трави густіші, коні прудші й шаблі гостріші» [4, с. 660]. Такий позитивний опис минулого в народних піснях контрастує з образом покинутої хати, яку люди лишали і бігли, «мов собака ... за чужим возом» [4, с. 660]. Цією втечею з рідної домівки українці відхрещувались від мови, яка занедбана «...в'яне, як квітка на дорозі» [4, с. 660].

Людина здавна розглядалася як політична (державна) істота. В Арістотеля «людина співвідноситься з державою, як частина з цілим, тому той, хто «живе поза державою», хто «не здатен до об'єднання», є або «тварина» (агресивний «нелюд»), або «божество»» [2, с. 297]. В аналізованому оповіданні «Хата»

порівняння людини, що відщуралась рідної оселі, з собакою (твариною, за Арістотелем) співвідноситься з вищенаведеним положенням мислителя.

Письменника хата цікавить не тільки як «архітектурна праматір пристанища людського», а як місце радощів і печалі, як світ, у якому живе наша мова [4, с. 20]. О. Довженко був палким патріотом: «Любов до рідної землі він вважав не лише правом, а й одним із найвищих обов'язків, одною з найістотніших прикмет справжньої людини» [7, с. 4].

Варто зауважити, що в оповіданні з'являється образ портфеліка, що є втіленням того чужого, заради чого українці покидають рідну хату, і, на думку митця, відмовляються від свого найвищого обов'язку. Епітети «завалищий і дешевенький» підкреслюють усю вбогість людей, що заради «портфеліка всемогутності» цураються рідної домівки і змінюють мову на «общепонятну».

Цікавою є паралель між образами хати як держави у творчості О. Довженка та Т. Шевченка. Так, у поезії Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» змалювання української повсякденності «...витлумачується як історичне (а не лише побутове) буття народу. В образі «садка вишневого коло хати» справді немов «застигає» історія України – співбуття й доля не лише окремої сім'ї, а й нації» [6, с. 300]. Крім того, Кобзар змальовує «велику хату» як простір життя цілого народу в «Єретику». Схоже тлумачення образу хати («саклі») знаходимо в «Кавказі», де «...вона символізує не лише побутову, а й історико-політичну річ», яка збирає воедино екзистенціальний «чотирикутник» кавказьких народів» [6, с. 300].

Повне і переконливе тлумачення образу хати як держави в однойменному оповіданні О. Довженка спостерігаємо в епізоді опису архітектурної битви споруд, що є алегорією на історичну боротьбу українців з поневолювачами: «пишу, як воювала колись хата з палацами західного Ренесансу, з кам'яними фортецями розумних ворогів, як легко її завжди було підпалити, як палає вона довгі століття і ніяк не згорить, мов неопалима купина» [4, с. 661].

Для підсилення трагізму долі України О. Довженко змальовує образ століттями палаючої хати, адже «...вогонь означає знищення, що символізує знищення самої України, передає трагічність історичних подій» [8], проте автор наголошує, що хата ніяк не згорить; цим автор стверджує стійкість українців до життєвих випробувань. Тож, у творі письменника образ хати реалізується в реальному та ідеальному планах.

За М. Гайдагером, «проживання колективної присутності оберігає власний буттєвий «чотирикутник», переховуючи його насамперед у державі як речі-будівлі особливого типу (нематеріальному домі), речі, котра стає захистком перебування, зумисне «зведеною», будованою людьми (не випадково українською мовою кажуть «будувати державу») і котра дає можливість мешкати не лише окремій людині, а насамперед усій нації» [6, с. 298]. В оповіданні О. Довженка хата також означає прихисток для народу, місце, де українська родина може жити вільно. Це своєрідне екзистенційне місце, необхідне для кожної людини. Саме тому в творі письменник прощається зі старою занедбаною хатою і виголошує сподівання, що на її місці постане велична споруда, сповнена радості та щастя, в якій немає місця суму та плачу: «Хай бігають по твоїх просторах покоях веселі діти, хай одпочивають досхочу в твоїх спальнях і любляться в щасливих лінощах твої люди. Хай се вже будеш не ти. Хай прийдуть до тебе добробут і гідність і сядуть на покуті, щоб зникли сум і скорботи з твоїх темних кутків, і пічурок, і холодних твоїх сіней» [4, с. 661].

У наведеній цитаті простежуємо продовження традицій Т. Шевченка, адже у поезії Кобзаря «...хата сама по собі завжди означає... якийсь буттєвий прихисток (образ могили як «хати» у «Нащо мені женитися?...»)» [6, с. 299]. Це той необхідний людині «райочок», «благодать», про який пише Т. Шевченко: «Поставлю хату і кімнату, / Садок-райочок насаджу. / Посиджу я і походжу / В своїй маленькій благодаті» [6, с. 299]. Як бачимо, у творах Т. Шевченка та О. Довженка через символічний образ хати проявляється сама сутність життя, у ньому закладено глибокий зміст, що посилює філософське звучання буттєвої філософії кожної людини.

Незважаючи на злидні, що спіткають хату крізь роки, О. Довженко з любов'ю змальовує запахові та зорові образи, історичні постаті української культури та давніх вірувань. У творі лунає сум розлуки зі старою хатиною, і в ностальгійних рядках читачу являються споконвічні образи з народних легенд, а саме: домовик, «що живе за комином в трубі», кволий чорт. Крім того, постають образи сивого бога, Шевченка і козака Мамає, Будьонного і Георгія Побідоносця. Ці постаті та істоти наповнюють хату, що є священною скарбницею української самобутності, яка згодом, за словами письменника, виросте «вгору і вишир».

Література

1. Аверинцев С. Символ. *Литературный энциклопедический словарь* / [под общ. ред. В. М. Кожевникова, Т. А. Николаева]. Москва : Сов. энциклопедия, 1987. С. 378-379. 2. Арістотель. Політика. Київ : Основи,

2003. С. 16–17. 3. Данилюк А. Українська хата. Київ : Наукова думка, 1991. 108 с. 4. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Наукова думка, 1986. 710 с. 5. Зборовська Н. Психологія і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с. 6. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Київ : Академвидав, 2008. 392 с. 7. Лихачова К. М. Митець – завжди загадка і нею залишиться назавжди [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Донбасу*. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_1_11 8. Павлюк Н. Символ дому-держави в історичній прозі Юрія Мушкетика. URL: <http://intkonf.org/pavlyuk-n-simvol-domu-derzhavi-v-istorichniy-prozi-yuriya-mushketika/> 9. Соболев Р. Александр Довженко. – Москва : Искусство, 1980. 304 с.

Катерина Ангеловська, Діана Набокова

Концепт «кохання» в етичній парадигмі

Якщо виходити з того, що лінгвокультурний концепт семантично являє собою певну абстракцію, яка узагальнює значення ряду своїх мовних реалізацій, то його конкретна форма зумовлена інтервалом абстракції, в межах якого він якісно визначений, тобто обсягом лексико-семантичної парадигми, що формується одиницями, що передають цей концепт у мові або в мовах. З точки зору філософії науки, «мова науки» – це спосіб об'єктивації знання, що не зводиться до поверхневого уявлення тексту в конкретній природній мові. Він пов'язаний швидше з формою наукового мислення, основними одиницями якого є термінологізовані поняття як згорнуті дефініції [6, с. 117]. Проте будь-яка об'єктивація знання в аспекті семіотичності здійснюється через знакову систему – той чи інший різновид мови. Мова філософського мислення «надбудована» над мовами окремих етносів і є мовою суперетнічної культури: східної, європейської або іншої.

Ні один із проявів людської психіки не привертав до себе стільки уваги письменників і поетів, жоден з них не був настільки поширений «у мові», як любов. Любов – «найприродніша для людини пристрасть» (Паскаль), «чудо цивілізації» (Стендаль), вона, за поширеною думкою, поряд з голодом і честолюбством править світом. Що таке еротична любов, чим вона відрізняється від дружби і похоті, відомо практично кожному, але при цьому причина зародження любові у людини і вибір її об'єкта з самого початку загадкові, в цьому сенсі залишаються вірні на всі часи євангельські слова про те, що «таємниця ця велика є», а концепт «кохання», як, напевно, жоден інший, відповідає уявленням про виразника «невизначеної сутності буття в невизначеній сфері свідомості» [4, с. 266].

Концепт любові, безумовно, належить до числа настільки високих духовних абстракцій, вище яких, за висловом Р. Рождественського, «в людській душі починається мертвий, безповітряний простір». Він відноситься до числа базових цінностей і «екзистенціальних благ», де виражені основні переконання, принципи і життєві цілі, і стоїть в одному ряду з концептами щастя, віри, надії, свободи і безпосередньо пов'язаний з формуванням у людини сенсу життя як мети, досягнення якої виходить за межі його безпосереднього індивідуального буття.

Як уже зазначалося, любов – міжособистісне почуття включає в себе практично будь-який емоційний прояв позитивного ставлення до іншого: «Бог йшов шляхом простих рішень, / і як ти що не назви, / всі види наших відносин – / лише різновиди любові» (Губерман), однак під «просто любов'ю» розуміють, як правило, любов еротичну – найбільш пізній різновид любові, що з'явився в Європі лише в античну епоху разом з її першою філософською концепцією, розробленою Платоном, яка й дожила до наших днів.

Інтегральною, «родовою» дефініційною ознакою концепту «любов» є «цінність» [2, с. 6]. Об'єкт любові являє собою в очах суб'єкта позитивну цінність, тобто він сприяє, а не перешкоджає задоволенню його специфічних потреб. Ознака «позитивність» є вже диференціальною, вона дозволяє в межах класу емоційних явищ, пов'язаних з аксіологічною оцінкою, відокремити любов від ненависті. В особистісній системі цінностей людини об'єкт любові займає центральне місце: «Сенс і гідність любові як почуття полягає в тому, що вона змушує нас дійсно, всім нашим еством, визнати за іншими те безумовно центральне значення, яке в силу егоїзму ми відчуваємо тільки в самих собі» [8, с. 99].

Ознакою, що дозволяє відрізнити любов від просто «доброго ставлення» та від дружби, є невмотивованість вибору об'єкта, його безпричинність, мимовільність: людина не може вибирати, кого їй любити, а кого не любити. Ознакою ж, що дозволяє відокремити еротичну любов від чуттєвого потягу, є індивідуалізованість, незамінність, особистісність об'єкта вибору: «Любов – особиста, індивідуальна, спрямована на єдине, незамінне обличчя» [1, с. 135]. Від дружби еротична любов, природно, відрізняється присутністю сексуального моменту, супроводжуваного в тій чи іншій мірі моментом каритативним: «Людина, охоплена чуттєвістю, відчуває хоча б миттєве ставлення до об'єкта своєї пристрасті».

Безпосереднім наслідком центрального становища об'єкта любові в системі цінностей суб'єкта є його абсолютний характер: «Корінний сенс любові... полягає у визнанні за іншою істотою безумовного